

Напря́м 1. МЕТОДОЛО́ГІЯ ТРАНСФОРМАЦІ́ ПРОФІ́ЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІ́ТИ В КОНТЕ́КСТІ ЗАРУБІ́ЖНОГО І ВІТЧИ́ЗНЯНОГО ДОСВІ́ДУ РОЗВИ́ТКУ ОСВІ́ТНІХ СИСТЕ́М

УДК 378.53

Олександр Ляшенко,
доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член НАПН України,
Президія Національної академії
педагогічних наук України,
orcid.org/0000-0001-6885-5978,
o.liashenko@gmail.com

ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОФІЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Анотація. У статті викладено основні концептуальні засади запровадження профільної середньої освіти в Новій українській школі, покладені в основу проєкту Концепції профільної середньої освіти академічного спрямування, розробленої вченими НАПН України. Зазначається, що стратегічне призначення профільної середньої освіти полягає в створенні міцного фундаменту для успішної самореалізації особистості на подальшому життєвому шляху. Це досягається спрямованістю освітнього процесу на задоволення освітніх потреб і запитів здобувачів освіти відповідно до їхніх пізнавальних інтересів, здібностей і подальших життєвих планів. В освітній діяльності це вимагає глибокої індивідуалізації та диференціації навчання, а також диверсифікації всіх складників освітнього процесу – його цілей, змісту, методів і форм навчання, способів оцінювання результатів тощо. Для задоволення освітніх потреб здобувачів освіти органи місцевого самоврядування формують мережу закладів середньої освіти різних типів (академічні та професійні ліцеї, фахові коледжі, заклади спеціалізованої освіти), які функціонують переважно окремо або в комплексі з іншими закладами освіти. Запропоновано шляхи реалізації профільної середньої освіти в умовах заключного етапу реформування повної загальної середньої освіти в контексті концепції «Нова українська школа», що відповідають світовим тенденціям розвитку освітніх систем.

Ключові слова: профільна середня освіта, Нова українська школа, зміст освіти, профільне навчання.

Abstract. The introduction of the concept of the New Ukrainian School provides for the transformation of the national system of full-time general secondary education on a new conceptual basis for all its levels, including at the level of upper secondary education. The strategic function of the final stage of secondary education is to provide educational applicants with the opportunity to meet their educational needs depending on their future life plans – continuing their studies or obtaining a profession. Therefore, upper secondary education should be based on the principles of deep individualization and differentiation of learning, considering students' needs and interests, their abilities and life intentions of self-realization. Based on the generalization of domestic and foreign experience, the article presents the main conceptual foundations for the introduction of upper secondary education in academic areas. To meet the educational needs of applicants for education, local self-government bodies form a network of upper secondary education institutions of various types (academic and professional lyceums, colleges, specialized education institutions), which function mainly separately or in combination with other educational institutions. Ways of implementing specialized secondary education in the conditions of the final stage of the reform of full general secondary education in the context of the "New Ukrainian School" concept, which correspond to global trends in the development of educational systems, are proposed.

Keywords: upper secondary education, New Ukrainian School, content of education, specialized training.

Вступ

Стрімка хода реформи української школи викликає жваве обговорення її перебігу в освітянських і наукових колах, наміри оцінювання позитивних зрушень і недоліків, здобутків і прорахунків. Останнім часом по мірі наближення заключного етапу реалізації концепції «Нова українська школа» (Кабінет Міністрів України, 2016), який зокрема стосується третього рівня повної загальної середньої освіти – профільної середньої освіти, дискусії розгортаються навколо широкого кола проблем, зокрема пов'язаних із розробленням Державного стандарту відповідного рівня освіти, проектуванням змісту профільного навчання, формуванням оптимальної мережі закладів освіти тощо. Освітняни і науковці висловлюють різні думки щодо проблем функціонування старшої ланки української школи, пов'язані в основному з неоднозначним тлумаченням законодавчих норм запровадження профільної освіти і відсутністю узгоджених концептуальних засад її організації.

Стратегічне призначення профільної середньої освіти полягає в створенні міцного фундаменту для успішної самореалізації особистості на подальшому життєвому шляху, що у навчальній діяльності досягається спрямованістю освітнього процесу на задоволення освітніх потреб і запитів здобувачів освіти відповідно до їхніх пізнавальних інтересів, здібностей і подальших життєвих планів. Це вимагає глибокої індивідуалізації та диференціації навчання, а також диверсифікації всіх складників освітнього процесу – його цілей, змісту, методів і форм навчання, способів оцінювання результатів тощо.

Запровадження профільної середньої освіти – одна з пріоритетних цілей Стратегічного плану діяльності Міністерства освіти і науки України до 2027 року «Освіта переможців» (Пріоритет 2, стратегічна ціль 2.2, операційна ціль 2.2.2), згідно з яким передбачається оновлення змісту профільної середньої освіти і моделей організації освітнього процесу, удосконалення освітнього простору і оптимізація мережі закладів освіти, цифровізація навчального середовища і забезпечення об'єктивності оцінювання результатів навчання (Стратегічний план, 2024).

Мета статті полягає у визначенні основних концептуальних засад реалізації профільної середньої освіти академічного спрямування в Новій українській школі, що врегульовують питання структурування змісту освіти, формування профілів навчання, особливості організації освітнього процесу, формування мережі відповідних закладів освіти тощо (В.Г. Кремень та ін., 2023). На їх підставі вченими НАПН України розроблено проєкт Концепції профільної середньої освіти академічного спрямування, суть якої викладено нижче.

Виклад основного матеріалу

У світовій і вітчизняній освітній практиці існують різні підходи до здобуття загальної середньої освіти на завершальному її етапі (Stronati, С., 2023). Водночас слід зауважити, що в більшості випадків профільне навчання здійснюється за такими трьома моделями:

- 1) жорсткої диференціації профілів навчання, коли директивно визначено певний перелік профілів навчання з нормативно затвердженими типовими освітніми/навчальними програмами, які обирає заклад освіти;
- 2) варіативної профілізації освіти, коли нормативно визначено інваріантний складник змісту освіти, обов'язковий для засвоєння всіма здобувачами освіти, і варіативний складник, що забезпечує профілізацію освіти завдяки освітнім програмам, які складає заклад освіти;
- 3) персоніфікованого профільного навчання, коли освітню траєкторію формує сам здобувач освіти на основі переліку базових освітніх компонентів, які відповідно до його освітніх потреб можуть вивчатися на різних рівнях засвоєння, і додаткові освітні компоненти, які він обирає за своїми інтересами.

За першою моделлю до 2018 р. працювала українська старша школа (ліцеї, гімназії тощо), реалізуючи в окремі роки десятки типових навчальних планів. Друга модель нині реалізується закладами освіти шляхом створення власних освітніх програм на основі типової освітньої програми, затвердженої наказом МОН України від 20.04.2018 р. № 408; вона також імпліцитно представлена в підготовленому проєкті Державного стандарту профільної середньої освіти. Третя модель (у гібридному варіанті) використовується окремими закладами освіти, як правило, приватної форми власності, що працюють за власними (авторськими) освітніми програмами.

Зміст профільної середньої освіти згідно з чинним законодавством визначають Державний стандарт профільної середньої освіти, типові освітні програми, модельні навчальні програми, освітні і навчальні програми закладу освіти. Формування і реалізація його повинно забезпечити, з одного боку, цільові пріоритети державної освітньої політики та особливості діяльності закладу освіти, що надає повну загальну середню освіту, з іншого – індивідуальні освітні потреби кожного здобувача освіти. Щоб знайти компроміс у цьому питанні, доцільно у змісті профільної середньої освіти виокремити модуль загальноосвітньої підготовки як інваріантне ядро – базовий (основний) зміст, обов'язковий для реалізації всіма закладами освіти, що надають повну загальну середню освіту.

Передбачається, що профілізація загальної середньої освіти академічного спрямування досягається завдяки вивченню окремих освітніх компонентів на поглибленому рівні, а також запровадженням спеціальних курсів, які розширюють сферу пізнання учнів у відповідній галузі знань чи виді діяльності, як правило, безпосередньо пов'язаними з відповідним профілем навчання. Крім того, для задоволення освітніх потреб і інтересів здобувачів освіти в навчальному плані доцільно передбачити факультативний складник, завдяки якому здобувач освіти має можливість задовільнити свої додаткові освітні потреби.

Отже, у змісті профільної середньої освіти мають бути такі три складники:

а) базовий (основний) зміст освіти, який є інваріантним ядром, обов'язковим для реалізації і засвоєння незалежно від профілю навчання;

б) зміст, що забезпечує профільну спрямованість навчання шляхом поглибленого оволодіння здобувачами освіти відповідними знаннями, компетентностями, способами діяльності тощо;

в) зміст факультативних занять, які дають можливість здобувачеві освіти задовольнити свої пізнавальні інтереси та набути додаткових компетентностей у певній галузі знань чи виді діяльності.

Перший із зазначених складників відповідно до законодавства визначається Державним стандартом профільної середньої освіти у вигляді вимог до обов'язкових результатів навчання, яких повинен досягти кожен здобувач освіти.

Другий складник формується на основі рекомендованих МОН України модельних навчальних програм поглибленого змісту і спецкурсів, які відображаються в освітніх і навчальних програмах закладу освіти відповідно до обраних профілів навчання.

Третій складник формує заклад освіти самостійно, виходячи з потреб своїх здобувачів освіти, наявних кадрових можливостей і матеріально-технічних ресурсів.

Структурування змісту профільної середньої освіти пропонується здійснювати за чотирма узагальненими освітніми галузями з такими обов'язковими і вибірковими освітніми компонентами:¹

¹ Жирним шрифтом виділено обов'язкові освітні компоненти. Курсивом виділено вибіркові освітні компоненти, перелік яких визначає заклад освіти при створенні освітньої програми з урахуванням профілю навчання (із кожного блоку вибіркових освітніх компонентів обирається принаймні один предмет). Перелік вибіркових освітніх компонентів орієнтовний і може доповнюватися закладом освіти.

- мовно-літературна: **блок мов: українська мова, англійська мова, інші іноземні мови, мови національних меншин і корінних народів України**²; **блок літератур: українська література, зарубіжна література, інтегрований курс літератури**;
- STEM: **блок математики: алгебра, геометрія, комбінаторика, статистика, інтегрований курс прикладної математики**; **блок природничих наук: біологія, фізика, хімія, астрономія, інтегрований курс природничих наук**; **блок інформаційно-технологічних предметів: інформатика, ІКТ у побуті, робототехніка, технології і дизайн, агротехнології, виробничі технології, технології домашнього господарства**;
- соціо-гуманітарна: **блок історії: історія України, всесвітня історія, інтегрований курс історії**; **блок соціальних наук: громадянська освіта, економіка і підприємництво, соціальна та економічна географія, інтегрований курс суспільствознавства**; **блок гуманітарної підготовки: українська художня культура, культурологія, інтегрований курс мистецтва, творче самовираження**;
- фізичний розвиток і безпека: **фізична культура і спорт, захист України; перша медична допомога, безпека життєдіяльності, здоровий спосіб життя**.³

Таким чином, інваріантне ядро змісту профільної середньої освіти складають шість обов'язкових освітніх компонентів (українська мова, англійська мова, математика, історія України, захист України, фізична культура і спорт), які підлягають Державній підсумковій атестації у формі зовнішнього незалежного оцінювання (перші чотири предмети) або виконання нормативів (останні два), і п'ять блоків вибіркового освітніх компонентів, з яких обирається принаймні хоча б один предмет із кожного блоку.

Залежно від освітніх потреб здобувачів освіти кожний з освітніх компонентів може викладатися у двох варіантах: 1) як окремий навчальний предмет на одному з двох рівнів оволодіння змістом – базовому (основному) чи поглибленому; 2) як інтегрований курс, що охоплює кілька галузей знань чи навчальних предметів. Модельні навчальні програми освітніх компонентів, на основі яких формуються профілі навчання, розробляються за основним і поглибленим рівнями засвоєння змісту. Забезпечення їх розроблення і затвердження покладається на МОН України.

Загальний обсяг навчального навантаження здобувачів освіти закладів загальної середньої освіти академічного спрямування розподіляється між освітніми галузями і роками навчання з урахуванням циклів – профільно-адаптаційного (10 клас) і профільного (11-12 класи). Реалізація кожного із зазначених обов'язкових освітніх компонентів у навчальному процесі залежить від їх змісту і не обов'язково триває всі три роки навчання. Концентрація інваріантного змісту загальноосвітньої підготовки вбачається більшою мірою у 10 класі, де власне профільному змісту притаманний переважно пропедевтичний характер. Загалом же навчальний час, передбачений для реалізації завдань інваріантного змісту і змісту профільного навчання, повинен розподілятися впродовж трьох років у співвідношенні 50/50 відсотків з можливим варіюванням у той чи інший бік залежно від року навчання. Факультативний складник у навчальному навантаженні учнів складає не менше 10-15 відсотків від загальної кількості годин. Перелік і зміст факультативних занять, індивідуальних консультацій, курсів за вибором учнів тощо, які персоналізують освітню траєкторію здобувача освіти, формує заклад освіти.

Профілі навчання. Зміст профільного навчання є тим основним засобом, який дає можливість реалізувати стратегічну функцію профільної середньої освіти – задовольнити освітні потреби здобувача освіти згідно з його інтересами, здібностями, життєвими планами.

² Вибіркові освітні компоненти з іноземних мов, мови національних меншин і корінних народів України вивчаються за рахунок годин профільного навчання і додаткових годин на факультативні заняття або в інший спосіб, встановлений закладом освіти.

³ Організація освітнього процесу з даного напрямку провадиться у формі спортивної або здоров'язбережувальної активності з урахуванням стану здоров'я здобувачів освіти, їхньої загальної фізичної підготовки та готовності до занять спортом (спортивні секції, групи оздоровлення тощо).

Заклад освіти обирає модель, за якою буде вивчатися та чи інша галузь знань – як окремий предмет чи інтегрований курс, та визначає кількість навчальних годин, необхідних для їх засвоєння.

За академічним спрямуванням профільної середньої освіти можуть бути такі профілі навчання:

- **мовно-літературний** зі спеціалізаціями: українська мова і література, англійська та одна з інших іноземних мов або їх комбінація тощо;
- **STEM** зі спеціалізаціями: математика і інформатика, фізика і математика, фізика і техніка, біологія і хімія, інформатика і робототехніка, інженерія і технології, технології домашнього господарства, агротехнології тощо;
- **соціо-гуманітарний** зі спеціалізаціями: історія і право, економіка і підприємництво, географія і екологія, культурологія тощо;
- **військово-спортивний** із спеціалізаціями: спорт (за видами спорту); військова підготовка (за родами військ і силових структур).⁴

Крім того, вважаємо доцільним віднести до академічного спрямування **науковий профіль** спеціалізованої освіти зі спеціалізаціями за галуззю знань та/або видами дослідницької діяльності.

Формування профілю навчання здійснюється закладом освіти завдяки відображенню в освітній програмі трьох складників змісту. У модулі профільного навчання визначаються обов'язкові освітні компоненти за обраним профілем, що вивчаються поглиблено, а також спецкурси, які розширюють сферу пізнання учнів у відповідній галузі знань чи виді діяльності.⁵ У модулі обов'язкової загальноосвітньої підготовки зазначається решта обов'язкових освітніх компонентів, а також навчальні предмети та інтегровані курси з блоків вибіркового освітніх компонентів освітніх галузей (принаймні один предмет з кожного блоку). Модуль факультативних занять містить перелік вибіркового освітніх компонентів, можливих індивідуальних консультацій, курсів самоосвіти тощо, які може обрати кожен здобувач освіти за своїми уподобаннями.

Мережу закладів профільної освіти формують органи місцевого самоврядування відповідно до повноважень, визначених законодавством (Закон України «Про освіту», 2017). До її складу належать:

- **академічні ліцеї**, що функціонують, як правило, відокремлено або в комплексі «гімназія-ліцей», «початкова школа-гімназія-ліцей» за наявності належного оснащення і кадрового забезпечення;
- **професійні ліцеї**, які надають повну загальну середню освіту на основі базової середньої освіти і здійснюють професійну підготовку кадрів для ринку праці;
- **ліцеї змішаного типу**, що надають профільну середню освіту за обома спрямуваннями – академічним і професійним;
- **наукові ліцеї**, що надають базову і повну загальну середню освіту, і можуть інтегруватися з регіональними підрозділами МАН, науковими установами та іншими закладами освіти;
- **мистецькі ліцеї**, які крім загальноосвітньої підготовки забезпечують розвиток творчих здібностей дитини у різних сферах культури;
- **спортивні ліцеї**, які сприяють досягненню високих спортивних результатів учнів і надають повну загальну середню освіту;
- **військові ліцеї**, які здійснюють допрофесійну підготовку майбутніх офіцерів і надають повну загальну середню освіту;

⁴ Цей профіль реалізується також закладами спеціалізованої освіти відповідного спрямування.

⁵ Кількість навчальних годин, що спрямовується на вивчення освітніх компонентів відповідного профілю, складається з годин, передбачених Базовим навчальним планом держстандарту на обов'язкові освітні компоненти за обраним профілем, та кількістю годин, передбачених ним для профільного навчання.

- *фахові (професійні) коледжі*, що провадять освітню діяльність, пов'язану із здобуттям фахової передвищої освіти і повної загальної середньої освіти на основі базової середньої освіти;
- *інші заклади і установи*, що мають ліцензію на провадження освітньої діяльності на рівні профільної середньої освіти.

З метою оптимізації мережі закладів профільної середньої освіти можуть утворюватися комбіновані об'єднання різних типів закладів освіти, наприклад, фахові коледжі і професійні ліцеї. Для надання високоякісної освіти наукового спрямування доцільно в кожній області мати щонайменше один науковий ліцей. Пропонуємо заклади професійної (професійно-технічної) освіти, що надають повну загальну середню освіту, іменувати професійними ліцеями.

Висновки

Викладені концептуальні засади профільної середньої освіти відповідають тенденціям розвитку світових освітніх систем і ґрунтуються на кращих зразках вітчизняних практик профільного навчання та зарубіжному досвіді організації освітньої діяльності на завершальній стадії здобуття повної загальної середньої освіти. Їх упровадження сприятиме підвищенню якості загальної середньої освіти в Україні та органічній інтеграції національної системи освіти в європейський освітній простір.

Список використаних джерел

1. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 груд. 2016 р. № 988-р «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року» (2016) : Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-p>
2. Стратегічний план діяльності Міністерства освіти і науки України до 2027 року «Освіта переможців» (2024) : офіц. сайт / Міністер. освіти і науки України. Київ, 2024. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/osvita-peremozhciv-predstavlyayemo-strategichnij-plan-diyalnosti>
3. Кремень, В.Г., Топузов, О.М., Ляшенко, О.І., Мальований, Ю.І., & Засекіна Т.М. (2023) Профільна середня освіта: концептуальні засади для Нової української школи. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 2023, № 5(2). С. 1-8. DOI:<https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5201>
URL:<https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/issue/view/12>
4. Закон України «Про освіту» від 5 верес. 2017 р. № 2145-VIII (2017) : Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
5. Stronati, С. (2023), "The design of upper secondary education across OECD countries: Managing choice, coherence and specialisation", OECD Education Working Papers, No. 288, OECD Publishing, Parisю DOI: <https://doi.org/10.1787/158101f0-en>